

A vallási ruházat és jelképek viselésének korlátai – fejkendők és keresztek*

KOLTAY ANDRÁS

It is without a doubt that there are specific situations, when the restriction of the freedom of religion should be allowed, and the legal obligation to avoid wearing a specific type of clothing – otherwise required by religion – can be prescribed. This is the case with security checks, or the making of ID photos. But it is highly questionable whether a more general prohibition can be seen as in line with the protection of the free exercise of religion. A general ban on wearing Muslim headscarves (veils) was introduced in some European states, and the visible wearing of Christian symbols also came under serious attack in some cases. The paper aims to give an overview about these issues through exploring the case law of the European Court of Human Rights and presenting some examples in various European countries.

Bevezető

Nem vitatható, hogy akadnak olyan helyzetek, amelyekben a vallásszabadság korlátozását meg kell engedni, és az érintetteket lehet arra kötelezni, hogy a vallásuk előírásai által megkövetelt ruházat viselésétől tartózkodjanak. Ilyen esetek lehetnek a strasbourgi bíróság gyakorlatában is felmerült igazolványkép-készítés,¹ a közlekedésbiztonsági előírások betartása² vagy a biztonsági ellenőrzések elvégzése³ (pl. repülőtereken). Ezekben az esetekben az érintett személy azonosítását lehetővé tevő fénykép készítése vagy az ellenőrzés elvégzése nem lehetséges az arcot elfedő ruházat levétele nélkül, és az arra való kötelezést, azaz a – csak a szükségesen rövid ideig tartó – alapjog-korlátozást a közrend és a közbiztonság szempontjai indokolják.

* A szerző köszöni Schanda Balázs, Szikora Tamás és Török Bernát lektori észrevételeit, amelyeket a kézirat korábbi változatához fűztek.

- 1 Karaduman v. Turkey (application no. 16278/90., admissibility decision, 1993. május 3-i döntés); Mann Singh v. France (application no. 24479/07., admissibility decision, 2008. november 13-i döntés).
- 2 X. v. the United Kingdom (application no. 7992/77., admissibility decision, 1978. július 12.). Az ügyben egy szikh vallású férfit büntettek meg, mert turbánja miatt nem viselt bukósisakot motorozás közben. Időközben a brit szabályozás módosult [Road Traffic Act 1988, s. 16(2)], és ma már lehetővé teszi a szikhek számára a turbánviselést – és így a biztonsági előírások figyelmen kívül hagyását – ilyen esetben is.
- 3 Suku Phull v. France (application no. 35753/03, admissibility decision, 2005. január 11-i döntés) El Morsli v. France (application no. 15585/06., admissibility decision, 2008. március 4-i döntés).

Kérdéses azonban, hogy lehet-e ezeknél általánosabb érvényű tilalmakat felállítani úgy, hogy azok sikeresen egyensúlyozzanak a vallásszabadság és e jog korlátozását indokoló szükségletek elismerése között. A közelmúltban több európai államban lángoltak fel az arcot eltakaró fejkendők (fátylak) körüli viták. Kezdetben az iskolai környezetben megengedett jogkorlátozás volt napirenden, míg az utóbbi években több országban a teljes fejkendő-viselési tilalmat is bevezették. Az iszlám európai térhódításától sokan tartanak, az utcákon burkában vagy *niqab*-ban sétáló muzulmán nőket pedig e befolyás növekedése jelképének tekintik.⁴ A viták ennek megfelelően elsősorban a muzulmán közösség tagjainak vallásszabadságát érintően folytak, de utóbb megjelentek a keresztény jelképek nyilvános viselésének korlátozását feszegető kérdések is. A következőkben ezek áttekintésére teszünk kísérletet.

Vallási ruházat viselése iskolai környezetben

Az egyes európai államok szabályozása

A francia nemzetgyűlés 2004. február 10-én fogadta el a vallási jelképek viseléséről szóló törvényt, a szenátus pedig 2004. március 3-án erősítette azt meg.⁵ A törvény alapján az állami fenntartású közoktatási intézményekben tilos az olyan jelkép viselése, amely nyomatékosan fejezi ki a tanuló vallási hovatartozását, azonosulását valamely vallási közösséggel vagy hittétellel; azaz nem általában a vallási jelképek viselése tiltott. A törvény előírásait értelmező miniszteri körlevél példaként említi a muzulmán fejkendőt, a kipát és a nagyobb méretű keresztet. A diszkréten megjelenő, hagyományosan viselt vallási jelképek (pl. kisebb ékszerek) használata nem tiltott, és az olyan ruhák és kiegészítők viselése sem, amelyeket a tanulók vallási hovatartozásuktól függetlenül hordanak.

A törvény az alap- és középfokú oktatási intézményekre vonatkozik (a felsőoktatási intézményekre tehát nem terjed ki a hatálya), illetve minden, az iskola falain kívül zajló, de az intézmény által szervezett tevékenységre is (pl. kirándulás). A magániskolák nem tartoznak a törvény hatálya alá.

Franciaországban a szekularizmus az állam egyik legfőbb fundamentuma, a laicizmus állami szintű képviselője a francia közélet adottsága, ezért a vallási jelképek vagy ruházat viselésének korlátozása a közéletben tulajdonképpen a jogrendszer szükségszerű jellegzetessége. Meglepő azonban, hogy a szigorú korlátozást olyan probléma megoldására hozták, amely csak a Franciaországban élő muzulmán nők töredékét érintette: becslések szerint korábban az iskolákban tanulók csak 1%-a

4 A neves francia író, Michel Houellebecq disztópikus regénye a franciaországi muszlim hatalomátvételtől éppen a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni támadás napján, 2015. január 7-én jelent meg. Magyar kiadásának borítóján Mona Lisa látható, a szemek kivételével az egész arcot eltakaró fejkendőben. Lásd: Michel Houellebecq: *Behódolás*. Budapest, Magvető, 2015.

5 Loi no. 2004-228 du 15 mars 2004. A szabályozásnak természetesen komoly előzményei voltak, ezek áttekintésére lásd: Szajbély Katalin: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.

(1256 fő) viselt az egész arcot eltakaró fejkendőt, de ezek legnagyobb része sem volt „problémás eset”.⁶

Németországban a szövetségi alkotmánybíróság adott első ízben választ arra a kérdésre – az ún. Ludin-ügyben hozott, 2003. szeptember 24-i ítéletében –,⁷ hogy meg lehet-e tiltani az állami iskolákban tanító pedagógusoknak a fejkendő viselését. Az ügyben egy afgán származású, német állampolgárságú tanár alkotmányjogi panaszának adtak helyt, akit fejkendő viselése miatt nem vettek fel próbaidős köztisztviselőnek. Mivel a korlátozásnak nem volt törvényi alapja, ez sértette a vallásszabadsághoz fűződő jogát.⁸ Ha egy tanárnak megtiltják, hogy vallási hovatartozását egy bizonyos öltözékkel fejezze ki, és így korlátozzák az alaptörvény 4. cikkében foglalt vallásszabadságát, akkor az érintett nehéz dilemma elé kerül: vagy vallása előírásait adja fel, vagy a közalkalmazottként való munkavégzést, esetlegesen – amennyiben nem tud magánintézményben elhelyezkedni – teljes hivatását. Ezt a korlátozást csak megfelelő szintű jogszabály írhatja elő.⁹ A testület döntése elkerülte az érdemi állásfoglalást, és megállapította, hogy a tartományi törvényhozók feladata a kompromisszum megteremtése azáltal, hogy a semlegesség elvére hivatkozással megtiltják a fejkendő viselését vagy a tanárok vallásszabadságára hivatkozással megengedik a fejkendő viselését az iskolákban. Azaz a panaszolt döntés alkotmányellenessége csupán a megfelelő formájú jogi megalapozás hiányából fakadt, ami tartományi szintű (korlátozásokat előíró) jogszabályok elfogadásával orvosolható. A tartományi törvényhozó feladata, hogy a tanár vallásszabadsága és a diákok jogai, érdekei között megfelelő egyensúlyt alakítson ki, meghatározva azt, hogy milyen mértékű alkalmazkodás várható el előbbitől. Ennek megfelelően az egyes német tartományokban különböző szabályozások születtek meg, így eltérő gyakorlatok alakultak ki: nyolc tartományban vezettek be tiltásokat a vallási jelképek viselésére vonatkozóan.¹⁰ Baden-Württemberg tartomány törvénye szerint például a pedagógusoknak tartózkodniuk kell az olyan politikai, vallási vagy világnézeti megnyilvánulásoktól, amelyek az iskola és az oktatás békéjét, a diákok és szüleik felé fennálló semlegességét megzavarná, különösen, ha az az emberi méltóság és a diszkriminációmentesség elleni demonstrációként értelmezhető. A sza-

6 Susanna Mancini – Michel Rosenfeld: *Unveiling the Limits of Tolerance: Comparing the Treatment of Majority and Minority Religious Symbols in the Public Sphere*. In: Lorenzo Zucca – Camil Ungureanu (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 175.

7 2 BvR 1436/02.

8 Schanda Balázs: Fejkendőviselés az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2. 116.

9 Uo.

10 A következő tartományokban vezettek be a tanárok számára fejkendő-viselési tilalmat (zárójelben a bevezetés dátuma): Baden-Württemberg (2004. április 1.), Alsó-Szászország (2004. április 29.), Saarvidék (2004. június 23.), Hessen (2004. október 18.), Bajorország (2004. november 23.), Berlin (2005. január 27.), Bréma (2005. június 28.) és Észak-Rajna-Vesztfália (2006. június 13.). Brandenburg, Rajna-vidék-Pfalz és Schleswig-Holstein tartományok szintén tervezték a fejkendőtilalom bevezetését, míg Hamburg, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Szászország, Szász-Anhalt és Thüringia tartomány a tanárok vallásszabadsága mellett tette le a voksát. Lásd: www.uni-trier.de/index.php?id=24373

bályozások és az azokhoz kapcsolódó gyakorlat ugyanakkor megengedik a keresztény és a zsidó jelképek viselését, mert az ezen jelképekben megtestesülő vallási felfogás a közmegítélés szerint összeegyeztethető az állam értékrendjével.¹¹

A szövetségi alkotmánybíróság első szenátusának 2015. január 27-én meghozott döntése¹² lényeges változásokat indított el e kérdés jogi rendezésében. A testület két, Észak-Rajna-Vesztfália tartománybeli tanárnő ügyében döntött. Az alkotmánybíróság kimondta, hogy ellentétes a német alaptörvénnyel a muzulmán vallás előírásainak tiszteletét kifejező fejkendő viselésének általános, teljes körű tilalma a közoktatásban dolgozó tanárnők számára. Az 1 BvR 471/10. számú ügyben érintett panaszos 1997 óta szociálpedagógusként dolgozott egy állami iskolában. Az észak-rajna-vesztfáliai iskolatörvény fejkendő viselésére vonatkozó tiltó rendelkezésének hatálybalépését követően az iskola vezetése felszólította, hogy munkája során ne viselje a fejkendőjét. A panaszos ennek a felszólításnak úgy tett eleget, hogy fejkendőjét egy rózsaszín svájci sapkára cserélte, nyakát pedig egy magas nyakú pulóverrel takarta el. Erre tekintettel az iskola vezetésétől fegyelmi büntetést kapott, ezt követően munkajogi pert indított, eredménytelenül. Az 1 BvR 1181/10. számú ügyben érintett panaszos tanárnő 2001-től több Észak-Rajna-Vesztfália tartománybeli állami iskolában tanított párhuzamosan, török nyelven. Először csak fegyelmi büntetést kapott a fejkendő tanítás alatti viselése miatt, majd felmondtak neki. A munkajogi pert ő is elvesztette.

Az észak-rajna-vesztfáliai iskolatörvény (SchulG NW) 57. §-ának 4. bekezdése rendelkezik arról, hogy a tanároknak és tanárnőknek az iskolában nem lehetnek olyan politikai, vallási, világnézeti vagy ehhez hasonló megnyilatkozásaik, amelyek alkalmasak arra, hogy az állam világnézeti semlegességre vonatkozó kötelezettségét, illetve az iskolai élet békéjét veszélyeztessék vagy megzavarják. Különösen megengedhetetlen az olyan külső megjelenés, amely a diákokban vagy szülőkben azt a benyomást keltheti, hogy a tanár az emberi méltósággal, az alaptörvény 3. cikkében meghatározott egyenlőséggel, az alapvető szabadságjogokkal vagy a szabad, demokratikus államrenddel szembehelyezkedik. Ezen rendelkezésre alapozzák a tartományok, illetve azok hatóságai a fejkendő viselésének tilalmát. Az alaptörvény 4. cikkében rögzített vallásszabadsághoz való jog biztosítja a vallási szempontból nyitott állami iskolákban tanító tanárok számára a szabadságot, hogy vallásuk ruházkodásra vonatkozó előírásainak eleget tegyenek. Az állami intézmények vizsgálhatják és eldönthetik, hogy az adott magatartás, viselkedés valóban az alaptörvény 4. cikkében meghatározott vallásszabadsághoz való jog gyakorlása körébe tartozik-e. Ezt kellett vizsgálnia a bíróságnak a konkrét ügyekben is. A panaszosok arra hivatkoztak, hogy számukra ez egy kötelező vallási előírás, mely a személyes identitásukat érinti, az alaptörvény 2. cikkének 1. bekezdése szerint pedig mindenkinek joga van személyiségének szabad kibontakoztatásához, ameddig ezzel mások jogait, illetve az alkotmányos rendet és az alapvető erkölcsi normákat nem sértik. Mivel a tilalomból az következik, hogy az az összes, hasonló helyzetű muszlim nő elől elzárja az iskolai, a képzettségüknek meg-

11 Mancini – Rosenfeld: i. m. (6. lj.) 175.

12 1 BvR 471/10. és 1 BvR 1181/10.

felelő munka lehetőségét, ez az alaptörvény 3. cikk 2. bekezdésében meghatározott, a nemi egyenjogúságára vonatkozó előírásba ütközik.

Az alkotmánybíróság a döntésében kimondta, hogy az észak-rajna-vesztfáliai törvényhozó legitim célból, az iskolai élet békéjének, zavartalan működésének, illetve az állam világnézeti semlegességének megőrzésének érdekében alkotta meg a kifogásolt törvényi előírást. A tanárok általi, vallási indíttatású ruhaviselés önmagában nem alkalmas arra, hogy a tanulóknak az alaptörvény 4. cikk 1. és 2. bekezdésében védett negatív vallásszabadságát (a vallásoktól való tartózkodás lehetőségét) korlátozza. Egészen addig, ameddig a tanár kifejezetten nem hirdeti, propagálja hitbéli meggyőződését, és nem kísérli meg a tanulókat e tekintetben befolyásolni, a ruhaviselés csupán a tanár pozitív vallásszabadságának gyakorlását jelenti. A más vallású, illetve világnézetű tanárok fellépésével, jelenlétével együtt kiegyensúlyozottá válik az iskolai környezet is. Az alaptörvénynek a szülők gyermekeik nevelésére vonatkozó rendelkezéséből (6. cikk 2. bekezdés) sem következik más, abból nem vezethető le, hogy a szülőknek jogos igényük lehetne az, hogy iskoláskorú gyermekeiket távol tartsák olyan tanároktól, akik vallási megalapozottságú öltözködési szabályokat követnek.

Az alaptörvény 7. cikk 1. bekezdése alapján az oktatási rendszer az állam ellenőrzése alatt áll, mely magában foglalja a világnézeti semlegesség megőrzésének kötelezettségét is. A tanárok pozitív vallásszabadsága gyakorlásnak azon módja, miszerint fejkendőt viselnek, általánosságban véve nem ütközik a fenti rendelkezésbe. Egy vallási előírásra visszavezethető, külső megnyilvánulással bíró viselkedési formát csak akkor tilthat meg jogszerűen az állam, ha az az iskolai élet békéjére, az intézmény zavartalan működésére, illetve az állam világnézeti semlegességére kellően konkrét fenyegetettséget, veszélyt jelent. A konkrét ügyekben a ruházat szimpla viselése nem valósított meg ilyen fenyegetettséget. Egyes pedagógusok azon megnyilvánulásából, hogy fejkendőt viselnek, nem vezethető le az állam azonosulása sem az adott vallással. Az állam világnézeti semlegességre vonatkozó kötelezettsége nem az állam és egyház egymástól való szigorú szétválasztását jelenti, hanem egy nyitott és átfogó, minden vallás számára azonos mértékű szabadságot biztosító támogató magatartást. Ez az államnak az oktatás rendszerében vállalt szerepére is értendő.

Az alkotmánybíróság kimondta, hogy a konkrét esetekben az iskola zavartalan működésének és az állam világnézeti semlegességének fenyegetettsége nem volt feltételezhető, ugyanakkor a panaszosok vallásszabadságra vonatkozó alapjoga sérült. A törvényhozó feladata a megfelelően differenciált szabályozás kialakítása e kérdésben. Az alkotmánybíróság megsemmisítette az iskolatörvény 57. § 4. bekezdésének harmadik mondatát, mivel az diszkriminatív módon kedvezőbb elbánást biztosított a keresztény-nyugati értékrendnek és hagyománynak azáltal, hogy azok jelképeit kivonta a tilalom alól.

Az alkotmánybírósági határozatból egyenesen következik a kérdés újraszabályozásának kötelezettsége, valamennyi érintett német tartományban.

Törökország alkotmánya alapján szekuláris állam, amely semlegességet tanúsít a vallást érintő kérdésekben. Ennek köszönhetően, alkotmányos indokokra hivatkoz-

va sokáig tiltott volt az oktatási intézményekben tanító vagy tanuló és a hivatalos munkakört ellátó nőknek bármilyen fejkendő viselete. A török köztársaság 1925-ben először törvényben tiltotta meg a török fejkendő, a *fez* viseletét,¹³ majd egy 1934-es törvényben az ország nyugatosodása érdekében minden vallási alapú ruhaviseletet megtiltott.¹⁴ A múlt század kilencvenes éveinek elején több törvényjavaslat próbálta ezt a tiltást feloldani, de az alkotmánybíróságon ezek sorra elbuktak.¹⁵ 2000-ben egy török tanuló fejkendőben jelent meg egy főiskolai vizsgán, amiért a bíróság hat hónap szabadságvesztésre ítélte, mivel megzavarta a tanítás rendjét.¹⁶

2008 februárjában a török parlament elfogadta azt a törvényt, amely az alkotmány két rendelkezését módosította volna annak érdekében, hogy a felsőoktatási intézményekben lehetővé tegye a fejkendő viselését, tekintettel arra, hogy annak tiltása sok nőt visszatart attól, hogy megfelelő oktatásban részesüljön. Az 5735. számú törvény módosította volna a török alkotmány 10. cikkét, amely a törvény előtti egyenlőségről szól, kiegészítve azzal, hogy az államnak és az adminisztratív hatóságoknak úgy kell eljárniuk, hogy biztosítsák az egyenlő bánásmódot az eljárásokban és a közszolgáltatások használatakor egyaránt. Emellett módosította volna az alkotmány tanuláshoz való jogról szóló 42. cikkét is, megfogalmazva, hogy a tanulóktól nem lehet megtagadni az oktatáshoz való hozzáférést, kivéve, ha ezt jogszabály kifejezetten megengedi. Az alkotmánymódosítás a szekularizmus hívei között heves ellenérzéseket váltott ki, akik az Alkotmánybírósághoz fordultak, hogy semmisítse meg az elfogadott törvényt. Az Alkotmánybíróság az állami semlegességre hivatkozva valóban alkotmányellenesnek minősítette a törvényt, hozzátéve, hogy a fejkendők viselésének engedélyezése feszültséget szülne az iszlám és nem iszlám hívők közössége között, a nők elnyomásának jelképét erősítené, és ez ellentétes lenne az emberi jogokkal.¹⁷

Mindezek ellenére 2010-ben a török felsőoktatási testület (YÖK) bejelentette: biztosítani fogják, hogy senkit se tilthassanak ki a felsőoktatási intézményekből fejkendőviselet miatt. Arra kérték a tanulókat, hogy amennyiben bárkit bármiféle diszkrimináció ér azért, mert fejkendőt viselt, azonnal értesítse a testületet, egyúttal bejelentették, hogy eljárást indítanak azon intézményvezetők ellen, akik fejkendőviselet miatt bocsátanak el tanulókat.¹⁸ Ennek folytán az intézmények sorra visszavonták a fejkendőket tiltó rendelkezéseiket, mígnem 2013-ban a török kormány lehetővé tette az állami intézményekben a fejkendő viselését. A 2013. október 8-án elfogadott törvény módosítja a közintézmények dolgozóinak kötelező ruhaviseletéről szóló tör-

13 Şapka İktisası Hakkında Kanun 28/11/1925 – 230.

14 Bazı Kisvelerin Giyilemiyeceğine Dair Kanun 13/12/1334 – 2879.

15 Teresa Perkins: Unveiling Muslim Women: The Constitutionality of Hijab Restrictions in Turkey, Tunisia and Kosovo. *Boston University International Law Journal*, vol. 30., issue 2. (2012) 551.

16 Uo.

17 Judgment of June 5 2008, E: 2008/16, K: 2008/116, Anayasa Mahkemesi (Alkotmánybíróság).

18 YÖK head gives guarantee to all Turkish students on headscarves. *Hürriyet Daily News*, 13 October, 2010. www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=yok-head-gives-personal-guarantee-to-all-students-2010-10-13

vényt.¹⁹ A rendőrség, a bíróság, az ügyészség és a katonaság tagjaira továbbra is speciális szabályok vonatkoznak, melyek tiltják a fejkendő viselését.

Az Egyesült Királyságban nem létezik törvényi korlátozás a vallási ruházat vagy jelképek nyilvános viselését illetően, a brit jogfelfogástól eleve idegen lenne az ilyen fajta tilalom. Az állami iskolák külön-külön szabályozzák diákjaik vagy tanáraik ruhaviselését; a brit iskolarendszerben egyébként minden iskolában hagyományosan egyenruhát hordanak a diákok.

A témába vágó első kiemelkedő brit eset Shabina Begum ügye²⁰ volt, aki a lutoni Denbigh középiskola tanulója volt. Az iskolának túlnyomórészt muszlim vallású diákjai voltak, ezért az intézmény három különböző egyenruhatípust írt elő, amelyek közül a tanulók választhattak. A középiskola vezetősége a szülőkkel és a helyi imámmal folytatott egyeztetések után a muzulmán diákok számára az ún. *shalwa kameez* viseletet ajánlotta fel, mely megfelel a vallás által előírt feltételeknek. Shabina Begum azonban panasszal élt az egyenruha ellen, mondván, ő a testet jobban takaró *jilbab* viseletet szeretne hordani, mivel az inkább megfelelt vallása szigorú szabályainak. A középiskola vezetése azonban elutasította panaszát, mely ellen bírósági felülvizsgálatot kért, vallásszabadsághoz való joga megsértésére hivatkozva. Első fokon elvesztette az ügyet, másodfokon a Court of Appeal (fellebbviteli bíróság) Begum javára döntött, végül a House of Lords döntötte el a kérdést, kimondva, hogy az intézménynek joga volt öltözködési szabályokat meghatározni, és ezt kellő körültekintéssel tette, odafigyelve a különböző vallási és egyéb szokások által meghatározott kritériumokra. A bírák különféle indokokkal utasították el Begum kérelmét.

A többség úgy vélte, hogy az iskolai környezet olyan „különleges helyzet” (*specific situation*), ami indokolja a vallásszabadság szigorúbb korlátozhatóságát. Ugyanakkor nem magyarázták meg, miben áll ez a „különlegesség”.²¹ A bírák egyetértőleg idézték a strasbourgi esetjogot (lásd erről a következő részt), de nem emelték ki, hogy míg az egyetemi diákok (akik a strasbourgi ügyek kérelmezői voltak) maguk választották az ügyben érintett oktatási intézményt, addig Begum kötelező módon vett részt a közoktatásban.²² Három bíró úgy vélte, hogy azon körülmény, miszerint Begum a vonatkozó iskolai szabályzat ismeretében választhatta az iskolát (lehetősége volt megismerni), és mert elvben volt lehetősége másik, a ruházatát tiszteletben tartó iskolába menni (amit végül meg is tett, igaz, lakhelyétől jóval távolabb), a vallásszabadságát az iskola döntése nem zavarta meg.²³ A bírák azt is megvizsgálták az indokolás szerint: ha elfogadnánk azt, hogy a döntés ütközik Begum vallásszabadsághoz való jogával, akkor ez az ütközés, illetve az abból fakadó korlátozás igazolható-e. A bírák úgy vélték, hogy az iskola komoly erőfeszítéseket tett az egyenruha-szabályzat felülvizsgálatára annak

19 Regulation on the Dress Code of Staff Working at Public Institutions (No. 8/5105) 1982-10-25.

20 R. (Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School [2006] UKHL 15.

21 Mark Hill: *Bracelets, Rings and Veils: The Accommodation of Religious Symbols in the Uniform Policies of English Schools*. In Myriam Hunter-Henin (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 318-319.

22 Uo., 318.

23 Erica Howard: *Law and the Wearing of Religious Symbols*. Abingdon, Routledge, 2012. 67.

érdekében, hogy az a különböző vallási meggyőzésekkel összeférhető legyen: két mecsetből is kértek szakvéleményt, amelyek azt állították, hogy a szabályzat összefér a „*mainstream*” muzulmán megközelítéssel.²⁴ A bírák szerint három olyan iskola is volt a környéken, amely Begumot sajátos viseletével együtt is befogadta volna. Abban sem voltak biztosak a bírák, hogy Begum valóban szabad akaratából viselte-e a ruházatot, nem pedig férfi családtagjai nyomására.

Az R. (on the application of X) v. Y. School-ügyben²⁵ a panaszos egy 12 éves lány volt, aki a *niqab* nevű fátylat kívánta viselni az iskolában, olyan alkalmakkor, amikor férfi tanár vagy más férfiak vannak jelen. Ez az ügy nem jutott el a Lordok Házáig, a High Court (Queen’s Bench) döntötte el. A bíróság ezúttal is azt mondta ki, hogy a fejkendőviselés megtiltása az iskola részéről nem tekinthető a vallásszabadság megszarvarásának, és ha annak is lenne tekinthető, a korlátozás igazolható volna. Ez a döntés is abból indult ki, hogy az iskolai környezet speciális, tehát különleges szabályok alkalmazhatók rá. A High Court bírója kijelentette, hogy a vallásszabadság megszarvarása azért nem valósult meg, mert a panaszosnak voltak egyéb lehetőségei annak gyakorlására, amelyek nem jártak volna indokolatlan nehézséggel vagy kényelmetlenséggel (az ő esetében is lett volna más olyan oktatási intézmény, ahova járhatott volna anélkül, hogy változtatnia kelljen ruhaviselésén), a panaszos pedig szabad akaratából fogadta el az iskola vonatkozó szabályait.

Az R. (on the application of Playfoot [A Child]) v. Millais School Governing Body-ügy²⁶ panaszosa egy ún. „tisztasággyűrűt” kívánt viselni, amellyel azt szimbolizálta, hogy a házasságkötésig szüzességet fogadott. A bíróság úgy vélte, hogy bár a panaszos meggyőződése vallási meggyőződésnek tekinthető, a gyűrű viselése nem kapcsolódott közvetlenül hozzá, azaz meggyőződése nem kötelezte őt a gyűrű viselésére, viselésének megtiltása nem tekinthető a vallásszabadság korlátozásának.

Nagy vihart kavart Aishah Azmi általános iskolai tanárnő esete.²⁷ Azmi egy, az anglikán egyház által fenntartott intézményben dolgozott kisegítő tanárként. Az állásinterjú, valamint a betanítás időszaka alatt az arcát nem takaró burkát viselt, azonban később kérvényezte, hogy férfi munkatársaira való tekintettel hordhasson *niqab*-ot, mely a szemeken kívül a teljes arcot eltakarja. Az iskola eleinte engedélyezte, hogy amennyiben férfi tartózkodik a tanteremben, Azmi viselheti az arcát eltakaró fejkendőt, később azonban a panaszokra tekintettel az engedélyt visszavonta, mondván, a gyermekek tanítása során kiemelt jelentőséggel bírnak a tanítók arckifejezései, mimikái, így Azmit végül elbocsátották az intézményből. Azmi a döntés ellen vallási diszkriminációra hivatkozva a munkaügyi bírósághoz fordult, amely elutasította a keresetét, mert a diszkrimináció csak közvetett volt, és azt méltányolható érdek – az oktatás rendjének fenntartása, a diákok érdekei – igazolta.

24 Uo., 68.

25 [2006] EWHC (Admin) 298.

26 [2007] EWHC (Admin) 1698.

27 Azmi v. Kirklees Metropolitan Borough Council [2007] IRLR 434 (EAT).

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

A strasbourgi bíróság több fontos döntést is hozott az iskolában viselt, a vallás gyakorlásához kötődő ruházatot érintő korlátozásokkal kapcsolatban. A döntésekből kirajzolódó álláspont szerint az államok szabadon dönthetnek arról, hogy milyen korlátozásokat, tilalmakat vezetnek be e tekintetben, és az ilyen korlátozások nem minősülnek a vallásszabadság megsértésének.

A Dahlab v. Switzerland-ügy²⁸ kérelmezője Genf tartományában dolgozó általános iskolai tanár volt, aki 1991 márciusában a katolikus hitről áttért az iszlám vallásra, majd férjhez ment, és a Korán előírásának megfelelően muszlim fejkendőt kezdett viselni. Évekkel később az iskolában, ahol dolgozott, felszólították, hogy munkahelyi kötelezettségeinek teljesítése alatt ne viseljen fejkendőt. A felszólítás alapja a svájci közoktatási törvény volt, amely tiltja az állami intézményekben tanító tanárok számára bármely vallási meggyőződéssel való, a diákok számára nyilvánvalóan érzékelhető azonosulását a szekuláris állam biztonsága érdekében. A kérelmező erre nem volt hajlandó, és azzal érvelt, hogy korábban is viselt fejkendőt, anélkül, hogy ezt bárki szóvá tette volna. Az állami jogorvoslati fórumok kimerítése után a bíróság második szekciója befogadhatatlannak minősítette a kérelmet, így a bíróság érdemi döntést nem hozott.

A bíróság elfogadta, hogy a fejkendő viselése a vallás gyakorlásából eredő magatartás, azaz korlátozása a vallásszabadság jogának csorbítását jelenti; ennek megfelelően azt vizsgálta, hogy a jogkorlátozás mértéke szükséges volt-e egy demokratikus társadalomban. Megállapította, hogy az állami bíróság a korlátozást az iskolában tanuló diákok, illetve szüleik vallási meggyőződésének lehetséges megsértésével támasztotta alá. Az állami bíróság döntése nem fogalmazott meg kifogást a kérelmező vallási meggyőződésével összefüggésben, csak foglalkozásának körülményeit tartotta szem előtt a korlátozás jogszerűségének megítélésakor. Mérlegelve a tanár jogát vallási meggyőződésének szabad kinyilvánításához és a tanulók jogát a vallási harmónia megőrzésére, az állam intézkedése nem volt indokolatlan. A tanárok egy állami iskolában az államot képviselik, ezért különösen fontos, hogy feladataikat úgy végezzék, hogy eközben az állam megőrizze vallási semlegességét. A korlátozás fő célja ugyanis az állam vallási semlegességének megőrzése volt, és a döntés tekintetbe vette azt is, hogy a kérelmező által tanított gyermekek életkoruknál fogva könnyen befolyásolhatóak, amely ténynél fogva a fejkendő viselésének lehet térítő hatása (*proselytising effect*). Ezt Strasbourg még akkor is fontosnak tekintette, ha másik oldalról megállapította, hogy a tényleges hatást megállapítani nem lehetett. A bíróság kitért arra is, hogy a nemek egyenjogúsága, a tolerancia, az egyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alapelvei, amelyet egy demokratikus állam tanárának a diákok felé közvetítenie kell, nehezen egyeztethetők össze a Korán tanításával. A testület álláspontja szerint tehát az az előírás, melynek megfelelően egy tanárnak tanítás közben le kell vennie a fejkendőjét, „szükséges egy demokratikus társadalomban”. Cumper és Lewis kritikusan

28 Application no. 42393/98., admissibility decision, 2001. február 15-i döntés.

megjegyzí, hogy ehhez a következtetéshez anélkül jutott el a testület, hogy igazolta volna a kérelmező bárminemű politikai vagy hittérítı szándékának meglétét.²⁹ A kérelmező semmilyen módon nem kísérelte meg diákjai megtérítését, nem követelt meg tőlük részvételt vallási indíttatású cselekményekben (pl. imádság). Mint Evans megjegyzi, így nehéz megállapítani, a tanár milyen módon gyakorolt volna diákjaira helytelenül nyomást.³⁰

A másik hasonló, szintén egy muzulmán tanárt érintő ügyben (Kurtulmus v. Turkey³¹) a kérelmező egyetemi tanár volt az Isztambuli Egyetemen, aki hivatása gyakorlása közben fejkendőt viselt, ezért 1998-ban fegyelmi eljárás indult ellene annak érdekében, hogy a közalkalmazottakra irányadó ruhaviselési szabályokat betartva dolgozzék. Miután erre nem volt hajlandó, elıször az elölétetését tagadták meg, majd, miközben továbbra is folyamatosan viselte a fejkendőt munkája közben, le kellett mondanía. A kérelmező panaszát az állami bíróságok elutasították, a strasbourgi bíróság pedig nem minısíthette befogadhatónak.

A bíróság álláspontja szerint az intézkedés valóban a vallásszabadság korlátozását jelentette, de törvényes célt szolgált. Eszerint egy demokratikus társadalomban az állam jogosult korlátozni a fejkendő viselését, ha ez mások jogainak és szabadságának védelme érdekében történt. A bíróság hivatkozott arra is, hogy a kérelmező saját választása szerint dolgozott a közsférában, és az a „tolerancia”, amellyel a hatóságok korábban felé fordultak, nem eredményezi azt, hogy a szóban forgó jogszabály rá ne vonatkozna hasonló erővel, mint másokra. Az ügyben alkalmazott ruhaviselési szabályzat, amely valamennyi közalkalmazottra vonatkozott, a szekularizmus és a semlegesség alapelveinek érvényre juttatását célozta az állami oktatásban.

A tanárokat érintő két ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága tehát az állam semlegességének védelme, valamint a diákok, tanulók hittérítéstıl való megóvása érdekében korlátozhatónak tekintette a tanárok vallási alapú ruhaviselését. Ezek az érvek azonban kevésbé alkalmazhatóak az oktatási rendszerben részt vevő diákokra, az őket érintő ügyek mégis hasonló kimenetellel zárultak.

A Şahin v. Turkey-ügy³² kérelmezője az Isztambuli Egyetemen tanult, gyakorló muszlim nő, aki vallásos kötelességének tartotta az arcot takaró fejkendő viselését. Egy, az egyetemen kiadott körlevél tiltotta a diákok számára a hasonló fejkendő viselését az órák, illetve a vizsgák alkalmával. A kérelmező nem tett eleget a körlevélben foglaltaknak, így több esetben megfosztották a vizsgázási lehetőségtıl, majd ezt követően Bécsbe költözött. A strasbourgi bíróság Nagykamarája szerint Leyla Şahin vallásszabadsághoz füződő jogát a korlátozás érintette, de az nem volt elfogadhatatlan vagy szükségtelen.

29 Tom Lewis – Peter Cumper: Taking Religion Seriously? Human Rights and Hijab in Europe – Some Problems of Adjudication. *Journal of Law and Religion*, vol. 24., no. 2. (2009), 599., 609.

30 Carolyn Evans: The ‘Islamic Scarf’ in the European Court of Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*, vol. 7. (2006), 3., 10.

31 Application no. 65500/01., 2006. január 1-i döntés.

32 Application no. 44774/98., 2005. november 10-i döntés.

A bíróság szerint a kérelmezőnek az egyetemre történő belépés pillanatában tisztában kellett volna lennie azzal, hogy ott a fejkendő viselésére vonatkozóan korlátozások érvényesek, az egyetemi körlevél kiadásának időpontjától pedig maga idézte elő azt, hogy az előadásokon, illetve vizsgákon nem vehetett részt. A vallási meggyőződés szabad kinyilvánításához fűződő jog nem vezethet valamennyi, e meggyőződés által befolyásolt cselekedet jogi védelméhez. Különösen igaz ez azon megnyilvánulásokra, amelyek szembemennek az alkotmányosan védett szekularizmussal, amely utóbbi az emberi jogi egyezményt megalapozó értékekkel összeegyeztethető felfogás (114. bek.). A bíróság szerint tekintetbe kell venni a fejkendő – gyakran kötelező vallási előírást megtestesítő – viselésének azon muszlim nőkre gyakorolt hatását, akik úgy döntöttek, hogy nem viselik (115. bek.). A bíróság arra utalt ezzel, hogy vannak bizonyos olyan „extrém politikai mozgalmak”, amelyek a saját vallási jelképeiket kívánják a társadalomra, illetve az érintett muszlim vallású nőkre ráerőltetni, akiket a fejkendő viselése mint az alávetés jelképe hátrányosan érinthet akkor is, ha azt másokon látják. Az állami fellépés ezekkel szemben, valamint egy oktatási intézmény plurális és szekuláris jellegének megőrzése lehet olyan érdek, amely a vallásszabadság gyakorlását korlátozhatja (115-116. bek.). A bíróság megítélése szerint tehát a korlátozás egy demokratikus társadalomban szükségesnek tekinthető.

A döntéshez Tulkens bíró egyedüliként különvéleményt fűzött. Megállapítása szerint a bírák többsége tévedett akkor, amikor elfogadta a török állam azon érvelését, miszerint a kérelmezővel szembeni intézkedés szükséges volt a szekularizmus és a nemek közötti egyenlőség védelmében. Ezzel szemben semmi nem utalt arra, hogy Şahin a fejkendőt nyomásgyakorlásként, provokációként, hittérítés vagy vallási propaganda céljából viselte, ahogyan arra sem, hogy az egyetem tanítási rendjét a ruhadarab viselése felborította volna. A többség azon érveléssel kapcsolatban, mely szerint tekintetbe kell venni a fejkendő viselésének azokra gyakorolt zavaró hatását, akik úgy döntöttek, hogy nem viselik, Tulkens bíró megállapította, hogy a véleményszabadság vonatkozásában alaptétel, hogy pusztán a zavaró hatás nem elegendő a vélemények korlátozásához, azaz a többség a vallásszabadságnak e joghoz képest kisebb jelentőséget tulajdonított. A többség indokolása olyan irányba tart, mintha a kérelmezőt is meg kívánná védeni a kényszerű fejkendőviseléstől, de semmilyen bizonyíték nem volt arra, hogy a kérelmező nem igazat állít, és nem szabad akaratából, vallása előírásai követésének szándékából viselte volna a fejkendőt.

A Köse and 93 others v. Turkey-ügy³³ kérelmezői egy, az állam által alapított, de vallási iskola tanulói, akik fejkendőt viseltek az iskolában, ezzel kifejezve saját és szüleik vallási meggyőződését. 2002. február 12-én az Isztambuli Regionális Kormányhivatal olyan direktívát adott ki, amely – az állam semlegességének biztosítása érdekében – megtiltotta az iskolában a fejkendő viselését, és egyenruha-viselési kötelezettséget írt elő. E szabályokat a kérelmezők intézménye is átvette, amit a kérelmezők vitattak. Az állami jogi eljárások lezárulta után a kérelmezők panasszal fordultak Strasbourghoz, de a második szekció ezt a kérelmet is befogadhatatlannak nyilvánította.

33 Application no. 26625/02., 2006. január 24-i döntés.

A döntés hivatkozott Leyla Şahin esetére, amely szerint a vallási meggyőződés kinyilvánításához fűződő jog nem jelenti automatikusan bármely, e meggyőződés által motivált cselekedet védelmét. A bíróság kimondta, hogy az adott rendelkezés célja mindenekelőtt a plurális oktatás biztosítása, amely a demokratikus társadalom megőrzése szempontjából alapvető jelentőségű. Az érintett iskola állami iskola, amelynek elsődleges célja a jövő vallási vezetőinek képzése. Azon szülők azonban, aki az ilyen iskolákba íratják be a gyerekeiket, nem feltétlenül azzal a szándékkal teszik ezt, hogy vallási vezető válják belőlük, hanem azért, hogy gyermekeik vallási megalapozású képzést kapjanak. Mivel pedig ezek az iskolák nem az egyházi, hanem az állami iskolarendszer részei, nem képeznek kivételt a szekularizmus, a vallási semlegesség elve alól. Az érintett hatóságoknak „mások jogainak” védelme és a pluralizmus tiszteletben tartásának kötelezettségéből adódóan közre kell működniük abban, hogy amennyiben az iskola területén engedélyezik a diákok számára vallásos meggyőződésük kinyilvánítását, akkor az ilyen megnyilvánulások ne legyen feltűnőek, hivalkodók, ezáltal a nyomásgyakorlás vagy a kirekesztés forrásai. A bíróság álláspontja szerint az a szabály, miszerint az iskola területén (a Korán-órák kivételével) a diákoknak fejkendő nélkül kell tartózkodniuk, nem fosztja meg a szülőket attól, hogy „a gyermeket a szülő vallásának, illetve filozófiai meggyőződésének megfelelő ösvényen vezessék”.

Az egyazon napon eldöntött *Dogru v. France*³⁴ és *Kervanci v. France*-ügyben³⁵ a kérelmezők muszlim vallású francia állampolgárok, akiket kizártak az iskolából, mivel megtagadták, hogy levegyék fejkendőjüket a testnevelés- és sportfoglalkozásokon. Az oktatási intézmény indokolása szerint a fejkendő viselése összeegyeztethetetlen volt a testnevelésórákkal. A tanulók így csak levelező tagozaton folytatták tanulmányaikat.

A strasbourgi bíróság 5. szekciója befogadta a kérelmet, de érdemi döntésében megállapította, hogy a vallásszabadság joga az ügyben nem sérült. A bíróság hivatkozott korábbi döntéseire, és újfent hangsúlyozta, hogy az államnak tiszteletben kell tartania a pluralizmus és mások szabadságának alapelveit. A konkrét esetben a nemzeti hatóságok konklúziója, nevezetesen hogy az iszlám fejkendő, illetve a fejkendő egészségügyi, illetve biztonsági szempontból összeegyeztethetetlen a sportfoglalkozásokkal, nem ésszerűtlen. A vallási jelképek, illetve ruházat oktatási intézményekben történő viselésére vonatkozó szabályozás Európa egyes országában eltérő. Az állam korlátozhatja a vallás kinyilvánítását, ha a szabadságjog gyakorlása mások jogai és szabadsága védelmének céljába, illetve a közrendbe vagy a közbiztonságba ütközik. A bíróság szerint a szekularizmus, a semlegesség és a pluralizmus alapértékének tiszteletben tartása világos és jogos alapul szolgált arra, hogy a fejkendőt viselő tanulókat nem engedték be a tanórákra, miután ők – a vonatkozó szabályzat ellenére – megtagadták, hogy levegyék azt az iskola területén. A bíróság álláspontja szerint a velük szemben alkalmazott büntetés az iskolai szabályok betartásának elutasítása és nem vallási meggyőződésük miatt lett kiróva. A tiltás csak a testnevelésórára vonatkozott, ezért nem tekinthető túlzottan szigorúnak, az elérni kívánt célhoz képest arányos volt.

34 Application no. 27058/05., 2008. december 4-i döntés.

35 Application no. 31645/04., 2008. december 4-i döntés.

Az eddig Strasbourgban utoljára eldöntött 6 francia ügy (Aktas v. France,³⁶ Bayrak v. France,³⁷ Gamaleddyn v. France,³⁸ Ghazal v. France,³⁹ Jasvir Singh v. France⁴⁰ és Ranjit Singh v. France⁴¹) tényállása azonos volt. A 2004–2005-ös tanév kezdetén néhány muszlim diáklány hajukat takaró fejkendőt, néhány fiatal fiú pedig a szikh *keski*-t, vagyis alsóturbánt viselve ment iskolába. Mivel visszautasították a jogsértő öltözet levételét, a vallási jelképek viselését korlátozó francia törvény értelmében megtagadták tőlük az osztályterembe történő belépést, majd pedig kiutasították őket az iskolából, és csak levelező tagozaton folytathatták tanulmányaikat. Az Emberi Jogok Európai Bírósága nem fogadta be e kérelmeket, mert a tanulók vallás kinyilvánításához fűződő jogának korlátozása jogszabályi előírás alapján, mások jogainak és szabadságának és a közbiztonság védelme törvényes célja érdekében történt. A bíróság újfent kiemelte az állam semleges szervező szerepét a különböző vallások, hitek és hiedelmek gyakorlásában.

A tanárokat érintő ügyektől eltérően a diákok esetében a bíróság a közrend, illetve az oktatás rendjének fenntartását, a többi diák nyugalalmát és biztonságát tekintette a legfontosabb szempontnak a korlátozások mögött.

Összességében az egy irányba mutató strasbourgi gyakorlat felvet súlyos – és a döntések által megválaszolatlanul hagyott – kérdéseket. Nincs válasz arra a kérdésre, hogy miért lehetséges a véleményszabadsághoz képest jóval szélesebb körben korlátozni a vallásszabadságot. Azaz: miért elegendő a fenyegetettség és a közrend sérelmének igen elvont, távoli, a konkrét ügyekben ténylegesen fel sem merülő veszélye utóbbi alapjog korlátozásához. Szintén nem nyer megnyugtató választ azon kérdés, hogy helyes-e e tekintetben a kérelmezőkkel szembeni paternalista hozzáállás, és nem abból kellett volna-e kiindulni, hogy a vallásszabadság joga magában foglalja azon jogot is, hogy gyakorlója vallási meggyőződésének megfelelő ruházatot viseljen, amit az állam csak megfelelően nyomós okkal tilthat meg a számára. Szintén kérdés, hogy megállapítható-e egy iskolai környezetben a diákok sérelme, illetve veszélyeztetése akkor, ha ilyen ruházatot viselő tanárral vagy diáktárssal találkoznak, ha az nem kívánja őket befolyásolni vallási meggyőződésükben. A diákok és a tanárok eltérő kezelése e tekintetben, a differenciálás mértéke és következményei szintén kevéssé kiforrottak a bíróság gyakorlatában. Nem lehetséges, hogy a különböző meggyőzésekkel való találkozás pozitív hatással lehet rájuk, a vallási egyenlőség és a kulturális sokszínűség elfogadása, a tolerancia növekedése, az egyes vallásokról való tapasztalat- és ismeretszerzés miatt?⁴²

36 Application no. 43563/08., 2009. június 30-i döntés.

37 Application no. 14308/08., 2009. június 30-i döntés.

38 Application no. 18527/08., 2009. június 30-i döntés.

39 Application no. 29134/08., 2009. június 30-i döntés.

40 Application no. 25463/08., 2009. június 30-i döntés.

41 Application no. 27561/08., 2009. június 30-i döntés.

42 Cumper – Lewis: i. m. (29. l.), 609.

Vallási jelképek viselése munkahelyi környezetben

A tanárok iskolai jelképviseléséhez hasonló, sajátos kérdéseket vet fel a(z iskolától eltérő) munkahelyi környezetben való jelképviselés. Általában a munkahelyeken nem merül fel az indoktrináció lehetősége, hiszen felnőtt–felnőtt viszonylatban az egyik fél kiszolgáltatott helyzete nem eleve adott, sőt csak szűk körben képzelhető el (pl. a kórházi személyzet és a súlyos betegek viszonylatában). A másik sajátossága e problémakörnek, hogy az általános iskolai környezettel ellentétben nagyobb esély van arra, hogy a jelképviselés esetleges szabályozása magánfelek viszonyában érvényesüljön. Míg az iskolák döntő többsége állami, illetve a felekezeti, egyházi iskolák természetesen határozhatják meg a vallási jelképek iskolai környezetben való megjelenésének megengedett módját, addig a magánvállalkozások elvben előírhatnak magatartási szabályokat munkavállalójuk viselkedésére vonatkozóan, de ezek – szekuláris környezetben – összeütközhetnek a vallásgyakorlás jogával. Erre példa az *Eweida and others*-ügy,⁴³ amelynek egyik fő kérdése az alapjogok (a vallásszabadság) horizontális hatálya körül forgott.

Az ügy valójában négy önálló, hasonló alapjogi problémákat felvető ügy, amelyből kettő (Ms. Eweida és Ms. Chaplin kérelme) érinti a vallási jelképek nyilvános viselésének kérdéseit, a másik kettő (Ladele és McFarlane) a munkavégzés vallási meggyőződés miatti megtagadásával függ össze. Ms. Ladele anyakönyvvezetőként (*marriage registrar*) megtagadta a közreműködést azonos nemű párok házasságkötéshez hasonló (a brit jog szerinti *civil partnership*) aktusában, McFarlane úr pedig hasonlóképp elutasította a szexuális tanácsadást azonos nemű párok számára – ezek az ügyek fontos vallásszabadsági kérdéseket érintenek, de nem kapcsolódnak közvetlenül a szólásszabadság gyakorlásához.

Ms. Eweida gyakorló keresztyén, 1999 óta a British Airways – egy magántulajdonban lévő vállalkozás – *check-in* személyzetének tagja, és mint ilyen, formaruha viselésére kötelezett, ami kezdetben magas nyakú, később azonban V nyakú felsőt jelentett. A formaruha viselésére a kiegészítők vonatkozásában tételes szabályozás vonatkozott, amely minden vallási jelképet szimbolizáló ékszer, kiegészítő eltakarását írta elő. Ms. Eweida 2006. május 20-tól hite jeleként nyíltan hordta nyakláncon függő kisméretű keresztyét, és visszautasította, hogy a továbbiakban eltakarva viselje azt. 2006 szeptemberében ennek következtében a munkából hazaküldték, és az így kiesett időre nem kapott fizetést. 2006 októberében adminisztratív, az ügyfelekkel való kapcsolattartást magában nem foglaló munkakört ajánlottak fel neki, ahol a formaruha-szabályzat nem vonatkozott volna rá, de ő az ajánlatot nem fogadta el. 2007. február 1-től új szabályzat lépett életbe, amely már megengedi a kereszt viselését, ám a cég a korábbi időszakra nem ajánlotta fel Ms. Eweida számára a kiesett bére miatti anyagi kompenzációt.

43 *Eweida and others v. the United Kingdom*, application no. 48420/10. and 59842/10., 2013. január 15-i ítélet.

Miután az állami jogorvoslati fórumokat végigjárva, azok egyikén sem járt sikerrel, Ms. Eweida diszkrimináció és vallásszabadsága megsértése miatt fordult kérelemmel az Emberi Jogok Európai Bíróságához. A bíróság IV. szekciója 5:2 arányban megállapította, hogy az egyezmény 9. cikkében foglalt jog (vallásszabadság) sérült, és a kérelmező részére az őt ért erkölcsi károkért az állam által 2000 euro kártérítés, továbbá a jogi költségekre 30 000 euro kompenzáció fizetendő.

A bíróság általános érvennyel újból leszögezte azon korábbi tételét, miszerint nem minden olyan cselekmény tekinthető a vallásszabadság gyakorlásának, azaz a 9. cikk 1. bekezdés körébe tartozó, védett cselekedetnek, amelyet valamilyen módon a vallásos hit „kifejezésre juttatása” inspirált.⁴⁴ Annak érdekében, hogy a 9. cikk értelmében vett „kifejezésre juttatásnak” tekinthessük, a kérdéses cselekménynek szorosan kötődnie kell egy valláshoz vagy meggyőződéshez. Példa erre egy istentiszteleti cselekmény, amely egy hit vagy meggyőződés gyakorlatának részét képezi, annak általánosan elismert formája; ugyanakkor a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatása nem korlátozódik ezekre: az ilyen cselekmények és az azt alátámasztó hit közötti megfelelően szoros és közvetlen kapcsolatot esetről esetre kell vizsgálni. Azon cselekmények, amelyek csak távolról kapcsolódnak egy vallás tanaihoz, a 9. cikk védelmi körén kívül esnek (82. bek.). Ez a megközelítés alapvető fontosságú, és jelentősen eltér az említett korábbi strasbourgi gyakorlattól, amely szerint a vallásos hit kifejezésének védelme ennél szűkebb körben, a vallás gyakorlásához szükséges vagy kötelező cselekedetekre terjedt ki.⁴⁵

Bár elvben a munkahelyváltás lehetősége is rendelkezésre állt, a bíróság úgy vélte, hogy a korlátozásra adott ezen lehetséges megoldás helyett kedvezőbb megközelítés annak mérlegelése, hogy a korlátozás arányos volt-e vagy sem; önmagában a munkahelyváltás lehetősége nem meghatározó szempont (83. bek.).

Fontos viszont, hogy a kifogásolt korlátozást egy magántulajdonban lévő vállalkozás alkalmazta, így az közvetlenül nem az egyezményben részes államnak róható fel, a bíróság azonban az állami hatóságok pozitív kötelezettségének tekinti a 9. cikkben foglalt jog érvényesülésének biztosítását (84. bek.).

A bíróság úgy vélte, hogy Ms. Eweida magatartása (a kereszt látható módon való viselése) vallásos meggyőződésének kifejezésre juttatásának minősül, és ilyen módon kiterjed rá a 9. cikk védelme (89. bek.). A bíróság szerint az, hogy a British Airways 2006 szeptembere és 2007 februárja között nem engedélyezte, hogy a kérelmező a keresztet látható módon viselve a munkakörében maradjon, a vallás kifejezésre juttatásához fűződő jogának korlátozását eredményezte. Minthogy a korlátozást nem az állam alkalmazta, vizsgálni kellett, hogy az állam eleget tett-e a 9. cikkből eredő pozitív kötelezettségének a vallásgyakorlás biztosítására. Más szóval, a nemzeti jogrend

44 Skugar and Others v. Russia, application no. 40010/04., admissibility decision; Arrowsmith v. the United Kingdom, application no. 7050/75., 1978. október 12-i döntés, Emberi Jogok Európai Bizottsága; Zaoui v. Switzerland, application no. 41615/98., admissibility decision.

45 Daniel J. Hill – Daniel Whistler: *The Right to Wear Religious Symbols*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2013, 107-116.

szerint Ms. Eweida-nak a vallás szabad kifejezéséhez fűződő jogosultsága elégséges védelmet kapott-e, illetve az ő joga és mások jogai közötti megfelelő egyensúly létrejött-e (91. bek.).

Hasonlóan a legtöbb európai államhoz, az Egyesült Királyságban sem léteznek a munkahelyi öltözködést, illetve a vallási jelképek viselését szabályozó törvényi előírások. A bíróság úgy véli: önmagában a nemzeti jog szabályozásának hiánya nem eredményezi azt, hogy a kérelmező jogai az érintett kérdésben ne lettek volna megfelelően védettek (92. bek.). A bíróság megállapította, hogy egy magáncég és a munkavállalója közötti viszonyban a munkáltatói intézkedések arányosságának vizsgálata során a nemzeti hatóságok, különösen a bíróságok széles mérlegelési joggal rendelkeznek. Ugyanakkor jelen esetben a megfelelő egyensúly nem jött létre. A mérleg egyik oldalán a kérelmező vallásos hitének kifejezésével kapcsolatos érdek helyezkedett el, ami alapvető jog. Egy egészséges, demokratikus társadalomnak tolerálnia és fenn kell tartania a pluralizmust és a sokféleséget. A mérleg másik oldalán a munkáltató meghatározott vállalati megjelenéshez fűződő elvárása volt. A bíróság úgy véli, hogy bár utóbbi cél is „kétségtelenül jogos”, a nemzeti bíróságok túlzottan nagy súlyt tulajdonítottak neki. Ms. Eweida keresztje diszkrét volt, és nem csorbíthatta hivatásszerű megjelenését. Nem állt rendelkezésre bizonyíték arról, hogy a más munkavállalók esetében korábban engedélyezett, vallással összefüggő ruhadarabok viselése, mint a turbán vagy a *hijab*, a British Airways márkára vagy a cég imázsára bármilyen negatív hatással lett volna. Továbbá az a tény, hogy a vállalat utóbb képes volt a formaruha-szabályzatot úgy módosítani, hogy az lehetővé tegye a vallási jelképek mint ékszerek látható viselését, bizonyítja, hogy a korábbi tilalom nem volt elengedhetetlenül fontos (94. bek.).

A bíróság így arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti hatóságok nem nyújtottak elégséges védelmet a kérelmezőnek vallási meggyőződése szabad kinyilvánításához fűződő joga számára.

Bratza és Björgvinsson bírók (előbbi a testület Egyesült Királyság által jelölt tagja) közös különvéleménye szerint Ms. Eweida jogai nem sérültek. Ezt a következtetésüket a következőkre alapozzák: a kérelmező a vita előtt maga is alkalmazkodott a ruhaviselésre vonatkozó szabályzathoz, mintegy két éven át, ami arra utal, hogy nem okozott számára nehézséget annak betartása. Amikor megváltoztatta véleményét, és viselni kívánta a keresztet, nem volt hajlandó megvárni a panaszára induló belső vizsgálat végeredményét. A British Airways lelkiismeretesen kezelte a panaszt, és a szabályzat felülvizsgálatának idejére felajánlott egy másik munkakört a kérelmezőnek. A vizsgálat végén a cég úgy módosította a szabályzatot, hogy a kérelmező visszatérhetett eredeti pozíciójába.

A második kérelmező, Ms. Chaplin szintén gyakorló keresztény, aki 1971-ben történt konfirmációja óta látható módon viseli nyakában a keresztet, 1981 óta dolgozik kórházban nővérként. Az őt foglalkoztató kórháznak volt formaruha-szabályzata, amely az egészségügyi minisztérium ajánlásain alapul, és amely a sérülésveszély elkerülése érdekében nem engedélyezi a kórházi személyzet számára nyaklánc viselését. 2007-ben bevezették a V nyakú formaruha kötelező viselését, ezt követően a kérel-

mezőt megkérték a nyaklánc eltávolítására. Hosszas viták után előbb áthelyezték egy másik munkakörbe, határozott idejű munkaviszonyba, majd a határozott idő lejártá után munkaviszonya megszűnt. A kérelmező végigjárta az állami jogorvoslati fórumokat, majd ezt követően jutott el a strasbourgi bírósághoz. Az Emberi Jogok Európai Bírósága Ms. Chaplin ügyében megállapította, hogy a vallásszabadsághoz fűződő joga nem sérült.

A bíróság ezúttal is úgy ítélte meg, hogy a második kérelmező azon elhatározása, hogy munkahelyén viseli a keresztet, vallásos hitének kinyilvánítása volt, az egészségügyi hatóság azon lépése, melynek értelmében nem maradhatott a pozíciójában, a vallás kinyilvánításához fűződő szabadságába való beavatkozásnak minősült (97. bek.). Jelentős különbség Eweida és Chaplin ügye között, hogy utóbbi esetben a munkáltató állami hatóság volt, az ékszer viselés korlátozása pedig a nővérek és a betegek egészségének és biztonságának védelme céljából történt (98. bek.). A bíróság úgy véli, hogy ezen ok jelentősen hangsúlyosabb, mint amit Ms. Eweida munkáltatója tudott felmutatni a korlátozást alátámasztandó. A kérdéses terület (az egészségügyi ellátórendszer) olyan, amelynek szabályozásában a nemzeti hatóságok számára széles mérlegelési jogkört kell biztosítani. A kórházi vezetők a klinikai biztonság vonatkozásában adekvátabb döntéseket tudnak hozni, mint egy bíróság, különösen egy nemzetközi bíróság (99. bek.).

A fentiekből következik, hogy a bíróság nem tud arra a következtetésre jutni, hogy a Ms. Chaplin által panaszolt intézkedések aránytalanok voltak. Ebből következik, hogy a vallás kinyilvánításához való jogába történt beavatkozás szükséges volt egy demokratikus társadalomban, és így az ő vonatkozásában nem sérült az egyezmény 9. cikke (100. bek.).

Ms. Eweida ügyében tehát a strasbourgi bíróság úgy vélte, hogy egy magáncég „vállalati imázsának” fenntartásához fűző érdeke és a vallásszabadság joga közötti konfliktusban, a konkrét tényállás tekintetében utóbbinak kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani. A kisméretű kereszt látható viselése nem rombolja a cég imázsát, amit az is jelez, hogy a cég később gond nélkül tudta módosítani saját szabályzatát. Chaplin esetében azonban a vallás szabad gyakorlásával szemben felhozott érvet (mások egészségének és biztonságának védelme) a bíróság erősebbnek találta, elfogadva az állami hatóságok szempontjait, mely szerint a nyakláncra lógó keresztet a betegek esetleg véletlenül is leszakíthatják, az sérüléseket okozhat, nyílt sebbel érintkezhet, fertőzésveszélyt előidézve. Félő azonban, hogy az „egészség és biztonság” védelme biankó csekket jelenthet a vallásszabadság korlátozásával szemben.⁴⁶

Jelentős lépés a strasbourgi bíróság gyakorlatában az, hogy minden akadémikuskodás nélkül – mindkét említett kérelmező vonatkozásában – elfogadta: a kereszt viselése a vallásszabadság gyakorlásának minősül. A korábbi gyakorlat szerint⁴⁷ a 9. cikk

46 Ian Leigh – Andrew Hambler: Religious Symbols, Conscience, and the Rights of Others. *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 3. no. 1. (2014) 2., 4.

47 Lásd: *Arrowsmith v. the United Kingdom*, application no. 7050/75., admissibility decision, 1978. október 12-i döntés, Emberi Jogok Európai Bizottsága.

védelve nem terjedt ki minden olyan cselekedetre, amelyet a vallás motivált vagy befolyásolt, és a kérelmezőnek kellett bizonyítani, hogy magatartása vallása gyakorlásához szükséges vagy kötelező.⁴⁸ Az Eweida-döntés szerint egy megfelelően közeli és közvetlen kapcsolat a kérelmezői magatartás és az alapjául szolgáló hit között elegendő lehet a 9. cikk alkalmazásához (82. bek.). Mint arra Temperman is rávilágít, Ms. Eweida ügyében rendkívül lényeges körülmény, hogy – tekintettel arra, hogy a jelképviselés korlátozását egy magáncég írta elő – az állam nem sértette meg közvetlenül a kérelmező vallásszabadsághoz fűződő jogát, az emberi jogok klasszikus felfogása, miszerint az államnak tartózkodnia kell polgárai jogainak csorbításától, itt nem érintett; ugyanakkor az államnak léteznek pozitív, tevőleges (tehát nem csupán tartózkodást előíró) kötelezettségei is, amelyek alapján magánfelekre is kötelezettségeket róhat annak érdekében, hogy azok mások alapjogait tiszteletben tartsák.⁴⁹ Az ügyben az alapvető jogok horizontális, azaz magánfelek között is érvényesülést kívánó hatályának problémájával találkozunk. Reagálva Bratza és Björgvinsson bíró különvéleményére is: egy olyan *dress code*, amit egyik napról a másikra gond nélkül meg lehet változtatni, aligha tekinthető szükséges korlátozásnak.⁵⁰

Ami Ms. Chaplin ügyét illeti, mivel a „közegészség” védelme mint lehetséges korlátozási ok kifejezetten szerepel az egyezmény 9. cikk 2. bekezdésében, arra is gondolhatnánk, hogy a kérelem elbírálása nem jelenthetett nagy nehézséget: ha ésszerűen feltehető a korlátozás és az egészségvédelem közötti kapcsolat, akkor a korlátozás megengedett. A konkrét tényállás ismeretében ugyanakkor van okunk aggályoskodni. Egy kórház vagy egészségügyi hatóság azon törekvése, hogy a betegek és az egészségügyi dolgozók egészségét megóvja, legitim és magától értetődő. Ugyanakkor a konkrét ügyben felhozott veszély meglehetősen távoli és elvont. Valódi veszély-e az, hogy egy beteg önkéntelen mozdulattal belekapaszkodik a nővér nyakláncába, majd ebből eredően bármelyikük egészsége veszélybe kerül? Ennek ellentmond, hogy Ms. Chaplin azt is felajánlotta, hogy olyan nyakláncot, illetve keresztet visel, amely mágnessel van egymáshoz rögzítve, így bármely nem kívánt beavatkozás esetén a kettő azonnal szétválik, megelőzve a sérülés kialakulását, de a kórház ezt is elutasította. Az is kiderült, hogy a dolgozók az azonosításukat szolgáló névkitűzőt viseltek, amivel kapcsolatban furcsamód nem fogalmazódtak meg a nyaklánchoz hasonló biztonsági aggályok. Ezzel együtt is, a strasbourgi bíróság kritika nélkül, bemutatott bizonyítékok hiányában fogadta el a hivatkozást az egészségvédelem szempontjára. Ez igen aggályos akkor, ha alapvető emberi jogok korlátozását kell alátámasztani, és felveti azt a kérdést, hogy a közegészség védelme a jövőben a 9. cikk által védett jog bárminemű korlátozását könnyűszerrel lehetővé teszi-e?⁵¹

48 Lásd még: *Valsamis v. Greece*, application no. 21787/93., 1996. december 16-i ítélet.

49 Jeroen Temperman: *Of Crosses and Homophobia. Arbeidsrechtelijke Annotaties*, vol. 2., no. 12. (2013) 87., 96.

50 Uo., 97.

51 Uo., 99.; Andrew Hambler: *Religious Expression in the Workplace and the Contested Role of Law*. Abingdon, Routledge, 2015, 87.

Az Eweida-ügy kapcsán fontos kiemelni, hogy azzal a keresztnyi jelképek nyilvános viselésének problémája is megjelent a strasbourgi gyakorlatban. Az a körülmény, hogy a muzulmán nők fejkendőivel kapcsolatos kérdések jóval intenzívebben foglalkoztatták az európai közvéleményt, a jogalkotásért és -alkalmazásért felelős szerveket is, nem szabad, hogy elhomályosítsa azt a tényt, hogy a kereszténység megjelenése a társadalmi életben szintúgy alapvető és vitatott kérdéseket vet fel. Ezt az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2015-ös határozatából is láthatjuk, amely a keresztényekkel szembeni intolerancia és diszkrimináció elleni küzdelemre hívta fel az európai államokat, a vallásgyakorláshoz való „ésszerű alkalmazkodást” (*reasonable accommodation*) elősegítését kérve azoktól.⁵²

Általános tilalom a vallási ruházat nyilvános viselésére

Az egyes államok szabályozása

Az ilyen tilalmak körül lezajlott vitákat követően (az iskolai ruhaviselés korlátozásán túl) több európai államban teljes egészében, általános jelleggel megtiltották az arcot fedő ruházat viselését nyilvános helyeken. Ez azt jelenti, hogy az utcán sem viselhető a burka, a *niqab* és más hasonló ruhadarabok.

Belgiumban 2011 júniusában fogadták el az egész arcot kitakaró fejkendő nyilvános használatát megtiltó törvényt.⁵³ A büntető törvénykönyvet módosító szabályozás szerint tilos közterületen az arcot felismerhetetlenné tévő viseletet hordani. 2012 decemberében a belga alkotmánybíróság elutasította a jogszabály ellen benyújtott panaszokat.⁵⁴ Az alkotmánybíróság a vallás- és szólásszabadság sérelmével kapcsolatban kifejtette, hogy a törvény a közbiztonság megőrzése, a társadalmi együttélés elősegítése és a férfiak és nők közötti egyenjogúság megteremtése érdekében szükséges. A döntés a nemek közötti egyenjogúságot, valamint az arc láthatóan maradása által lehetségessé váló egyéniesítést (*individualisation*) is a demokratikus társadalom alapvető értékének tekintette.⁵⁵

Franciaországban a teljes burkatilalomról szóló 1192. számú törvényt 2010-ben fogadták el. A jogszabály szövege szerint közterületen senki sem viselhet az arc eltakarását célzó ruhadarabot, mivel ez a gyakorlat ellentétes az együttélés alapját képező értékekkel, és veszélyezteti az ilyen ruházatot viselő egyén méltóságát. A törvény meghatározza azon területeket, amelyek közterületnek számítanak: közutak, terek és közszolgáltatás céljára szolgáló területek. A szabály megsértéséért kiszabható bírság

52 *Tackling intolerance and discrimination in Europe with a special focus on Christians*. Resolution 2036 (2015) of the Parliamentary Assembly.

53 1er Juin 2011. Loi visant à interdire le port de tout vêtement cachant totalement ou de manière principale le visage.

54 A belga alkotmánybíróság döntése, Arrêt 145/2012 du 6 décembre 2012, http://strasbourgobservers.com/2012/12/14/belgian-constitutional-court-ban-on-face-coverings-does-not-violate-human-rights/#_ftn1

55 A belga alkotmánybíróság döntésének kivonatát angolul lásd a *S.A.S. v. France*-ügy (application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet) indokolásában, 42. bek.

nem haladhatja meg a 150 eurót. A jogszabály az arc eltakarására történő kényszerítést is büntetni rendeli. Ugyanakkor a büntető törvénykönyvbe illesztett új rendelkezés értelmében az, aki mást neme miatt arca eltakarására kényszerít, egyéves szabadságvesztéssel és 30 000 eurós bírsággal sújtható. Ha az áldozat kiskorú, a büntetés mértéke a duplájára emelkedik.

Akad példa olyan államra is, ahol felmerült a hasonló tilalom bevezetésének gondolata, de az erre jogosult bíróságok azt egyelőre megakadályozták. Spanyolországban, Katalónia tartomány Lérida nevű városában született efféle rendelkezés, amelyet a spanyol legfelső bíróság – felülbírálván a tartományi bíróságokat – 2013-ban formai okok miatt megsemmisített,⁵⁶ de emellett kimondta, hogy sem a közbiztonság, sem a közrend, sem mások jogainak védelme, de még a nemi egyenjogúság sem megfelelő indok a teljes fejkendő-viselési tilalom bevezetésére. A legfőbb bírói fórum szerint nem bizonyítható az előbbi érdekek sérelme a ruhaviselés által, míg a korlátozás által a vallásszabadság ténylegesen, konkrétan csorbul. A tilalom ezen túlmenően hozzájárul az érintett nők elszigetelődéséhez és a velük szembeni diszkriminációhoz.⁵⁷

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Ez idáig két strasbourgi döntés érintette a közterületi fejkendő-viselési tilalmat, eltérő kimenetellel. Az Ahmet Arslan and others v. Turkey-ügy⁵⁸ 127 kérelmezői egy Aczimendi tarikati nevű vallási csoport tagjai voltak, akik 1996 októberében egy vallásos szertartáson vettek részt Ankarában. Ennek során a város utcáin sétáltak, miközben sajátos, vallásuk előírásaiban gyökerező öltözetet viseltek, turbánt, *salvar*-t (bő „háremnadrágot”), tunikát és kezükben egy botot. Az adott napon több incidensre is sor került emiatt, majd őrizetbe vették és előzetes letartóztatásba helyezték őket. Utóbb a terrorizmusellenes jogszabályok megsértése miatt ítélték el őket, a fejet fedő ruha viseléséért, illetve általában a vallási szertartáson kívüli, vallási célú ruházat viselése miatt. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ezúttal megállapította az egyezmény 9. cikkének sérelmét, mert nem látta bizonyítottnak azt, hogy a kérelmezők veszélyeztettek volna a közrendet vagy hogy térítő tevékenységet végeztek volna, a járókelőkkel szembeni nyomásgyakorlást kifejtve. A döntés szerint a „közterületen” és a „közintézményben” történő ruhaviselés megítélése eltér: míg az iskolákban, más állami intézményekben legitim állami cél áll a hasonló ruhadarabok kitiltása mögött, addig ilyen cél a közterületen, egy vallási közösség békésen viselkedő tagjainál nem állapítható meg. Fontos körülmény volt az is, hogy a kérelmezők magánszemélyek – azaz nem állami tisztviselők – voltak, akiknek magatartása nem sértette az állam semlegességének elvét. A vallásszabadság jogába való beavatkozás tehát nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban.

56 No. 693/2013, 2013. február 6-i döntés.

57 A spanyol legfelső bíróság döntésének kivonatát angolul lásd a S.A.S. v. France-ügy (application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet) indokolásában, 43-47. bek.

58 Application no. 41135/98., 2010. február 23-i ítélet.

E döntésből arra lehetett következtetni, hogy az általános közterületi fejkendő-viselési tilalom francia szabályozása sem állja ki a próbát a strasbourgi bíróság előtt.⁵⁹ Ezzel szemben a S.A.S. v. France-ügyben⁶⁰ a kérelmező ellenében döntött a testület. A kérelmező ebben az esetben egy gyakorló muszlim francia állampolgár volt, aki kifogásolta, hogy az arc eltakarását nyilvános helyeken tiltó törvény hatályba lépése óta nem viselheti teljes arcát eltakaró fátylát. Hangsúlyozta, hogy a vallásához kapcsolódó ruhadarabokat önként viseli, anélkül, hogy ez irányban bárki nyomást gyakorolna rá. A kérelmező hangsúlyozta, hogy korábban is viselte a fátylat, ha nem is mindig, és azt kívánja, ezután is viselhesse, ha úgy dönt. Végül pedig kiemeli, hogy nem mások zavarása volt a célja, hanem „belső békéjének megtalálása” (12. bek.).

A strasbourgi bíróság megállapította: az Ahmet Arslan-ügy tényállásához képest jelentős eltérés, hogy a francia kérelmező a teljes arcot (a szemek kivételével) eltakaró ruhadarabot kívánt viselni, ellentétben a török vallási csoport tagjaival (136. bek.). Az állam biztonsági okokból megtilthatja az azonosítást kizáró ruházat viselését, de egy ilyen eredményű általános tilalom (*blanket ban*) csak akkor elfogadható, ha a közbiztonság veszélye általánosan megállapítható (139. bek.). Ilyet a francia kormány nem tudott igazolni. A korlátozás másik lehetséges indoka „mások jogainak és szabadságának védelme” lehet; e tekintetben a francia kormány arra hivatkozott, hogy az arc eltakarása lehetetlenné teszi az együttélést (*living together*) a társadalom érintett tagjai számára, „ellentétben az udvariassági normák (*civility*) minimumkövetelményeivel, amelyek a társadalmi interakcióhoz szükségesek” (25. és 141. bek.). Strasbourg ezt elfogadta legitim érveknek, kimondva azt is, hogy „a teljes arcot takaró fejkendő közterületen való viselésének megengedettsége a társadalom választásán múlik” (153. bek.).⁶¹ A kérdés innentől a korlátozás arányossága volt. Az állam széles mérlegelési jogkörére, a vizsgált kérdésben hiányzó európai konszenzusra, valamint a szabályozás alapján kiszabható, relatíve alacsony összegű büntetésre tekintettel a bíróság nem ítélte a francia tilalmat aránytalannak és szükségtelennek.

Nussberger és Jäderblom bírák különvéleményt fűztek a döntéshez (ami egyébként 15:2 arányban született meg), amelyben a többséggel ellentétben úgy vélik, a kérelmező vallásszabadsághoz és magánélethez fűződő joga sérült. A különvélemény szerint a vitatott szabályozással a többség kényszeríti rá akarátát a kisebbségre, elvont értékek („együttélés”, „udvariassági normák”) védelmében, amelyek nem lehetnek alapjai konkrét alapjogok korlátozásának. Ezen elvont értékek nem tekinthetők az egyezmény által a jogkorlátozás alapjaként elismert „mások jogainak”. Az együttélést nem zárja ki az arcot takaró fejkendő viselése, mindenkinek joga van „outsidernek” lenni (különvélemény, 8. bek.); az arc látványa fontos az emberi kommunikációhoz, de hiánya nem teszi azt lehetetlenné (különvélemény, 9. bek.).

59 Lina Ragep Powell: The Constitutionality of France’s Ban on the Burqa in Light of the European Convention’s Arslan v. Turkey Decision on Religious Freedom. *Wisconsin International Law Journal*, vol. 31., no. 1. (2013) 118.

60 Application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet.

61 „It can thus be said that the question whether or not it should be permitted to wear the full-face veil in public places constitutes a choice of society.”

Az általános tilalmat előíró szabályok strasbourgi kompatibilitását tesztelő két ügy tehát eltérő eredményre vezetett. Az S.A.S.-ügyben meglepő, hogy a túlnyomó többség ilyen szerény erejű érvek alapján elfogadta a vallásszabadság korlátozását. Ez a tartózkodás betudható a vizsgált kényes kérdésnek, amelyre kiforrott európai válaszok egyelőre nincsenek, és amelyben nem a strasbourgi bíróság kívánta e válaszokat megadni vagy megelőlegezni. Adenitire szerint a döntés éppen az ellenkező hatást váltja ki, mint amit elősegíteni kíván: a tilalom megerősítése nehezíti a társadalmi interakciót.⁶² Ettől függetlenül is – az Ahmet Arslan-ügy fényében még inkább – megkérdőjelezhető, hogy a vallásszabadság egyértelmű korlátozását a többség által követett hagyományra alapozva – valós veszélyek igazolása nélkül – korlátozhatónak vélte. Ez a megközelítés ugyanis ellentétes az alapjogok dogmatikai rendjével: e jogok az állammal, azaz például a többség által felhatalmazott kormányzattal szemben illetik meg az egyént. Ebben az esetben a többség vélt – a törvényhozó által megtestesített – akarata nyomós érdek igazolása nélkül felülkerekedett az egyén jogain.

A korlátozással kapcsolatos érvek áttekintése

A biztonság, a közrend és a békés együttélés védelme

A ruhaviselésre vonatkozó korlátozások egyik lehetséges indoka a terrorizmussal szembeni küzdelem, a terrorcselekmények elkerülése. Az arcát eltakaró muszlim nő egyes olvasatok szerint fenyegetést jelent a nyugati társadalmakra nézve, amelyek tagjai könnyen asszociálhatnak róla a terrorizmusra. A burka vagy a *niqab* viselése az európaiak szemében a radikális iszlámra, a vallási fundamentalizmusra utalhat.

Kétségtelenül előállhatnak olyan helyzetek, amikor az egyén azonosítása szükséges a biztonságos környezet fenntartásához. Ilyen helyzet lehet például a repülőtéri biztonsági ellenőrzés vagy az azonosításhoz szükséges igazolványképek készítése. Az iskolai, egyetemi környezetben is elképzelhető olyan helyzet, amikor az arcot láttatni nem engedő fejkendő viselése ellehetetleníti az ott folyó tevékenység végzését. Praktikus szempont lehet a korlátozás alátámasztására az, ha a fejkendő viselése a tanárral való kommunikációt nehezíti meg vagy ha az órákon és a vizsgákon való részvétel ellenőrzését lehetetleníti el.⁶³ Más kérdés, hogy e szempontok figyelembevétele megköveteli-e teljes tilalmat, vagy alkalmazható-e más, a vallásszabadságot ennél kevésbé korlátozó megoldás a helyzetek kezelésére. Az azonban biztos, hogy az ilyen speciális helyzetek létének felismerése nem indokolhatja az általános, minden helyzetben érvényesülő ruhaviselési tilalmat, amely Belgiumban és Franciaországban létezik. Egyfelől az arcot fedő ruházat viselésének megtiltása nem nehezíti meg különösképpen a terrorcselekmények végrehajtását, másrészt nehéz elfogadni olyan általános tilalmat, amely lényegében potenciális terroristaként azonosít bármely, iskoláskorú muzulmán

62 John Adenitire: SAS v France: Fidelity to Law and Conscience. *European Human Rights Law Review*, issue 1. (2015) 78.

63 Howard: i. m. (23. lj.), 34.

lányt. Az általános tapasztalatok szerint az ilyen ruhát viselő lányok és nők túlnyomó többsége nem támogatja a terrorizmust, az öngyilkos merényleteket, és nem is tekinti magát iszlám fundamentalistának.⁶⁴

Európa, illetve a „nyugati világ” azonban kétségtelenül fél, legalábbis tart az iszlámtól. Ez a félelem nem feltétlenül az öngyilkos merénylők miatti aggodalmat jelenti, hanem az iszlám kultúra, jogrend és civilizáció térhódítása miatti kétségeket. Az arcot takaró fejkendő ennek megfelelően annak a jelképe lehet, hogy az iszlám egyes változatai nem lojálisak a nyugati jog- és intézményrendszerhez, és veszélyt jelentenek a liberális társadalmi rendre.⁶⁵ A fejkendő tehát nem önmagában veszélyes és válik így lényeges kérdéssé, hanem a kultúrák összezapásának, a különböző társadalmi és politikai felfogások küzdelmének a szimbóluma. Európa és az Egyesült Államok felfogása ebben is eltérő: a tengerentúlon kevésbé dominál az iszlám kultúrától való félelem. Az Egyesült Államok, amely eleve a különböző kultúrák olvasztótégelyeként jött létre, és e jellegzetességére építi saját identitását, azaz az eltérő felfogások hatásától való félelem sem a társadalom, sem a jogrendszer szintjén nem jellemző, első sorban a terrorizmustól tart.⁶⁶ Ezzel szemben az európai felfogás a szekuláris állami identitást is félti, egyrészt a szélsőséges politikai mozgalmaktól,⁶⁷ másrészt általában véve az európai kultúrától, ha az veszélyezteti az „együttélés” jelenleg általánosan elismert formáit és szabályrendszerét.⁶⁸ A (vallás)szabadság korlátozását eszerint a(z általános európai) szabadság védelme indokolja. Ahogyan a neves perui író, Mario Vargas Llosa fogalmaz:

„A demokratikus társadalmat garantáló emberi jogok, állampolgári és egyéni szabadságjogok olyan széles körű életlehetőségeket teremtenek, amelyek lehetővé teszik, hogy keretei közt együtt éljen minden vallás és hit, de azoknak sok esetben le kell mondaniuk – mint hajdan a kereszténységnek is – tanaik maximalista érvényesítéséről, a monopolhelyzetről, mások kizárásáról, az emberi jogokat sértő, diszkriminatív eljárásokról, ha polgárjogot akarnak nyerni egy nyitott társadalomban. (...) A szabadság nevében be kell tiltani az iszlám fátyol használatát a francia állami iskolákban.”⁶⁹

E ponton sem kerülhető el a kereszténységhez való állami viszonyulás említése sem: ahogyan a kereszténységet sikerült kiűzni a közélet és az állami szféra legfontosabb területeiről, létrehozva a laikus, vallásilag semleges államot, úgy kívánják az európai államok az iszlámot is távol tartani az állami szférától.⁷⁰ Ezért is merülhetett fel

64 Dominic McGoldrick: *Human Rights and Religion: the Islamic Headscarf Debate in Europe*. Oxford–Portland, Oregon, Hart, 2006. 21.

65 Peter G. Danchin: Suspect Symbols: Value Pluralism as a Theory of Religious Freedom in International Law. *The Yale Journal of International Law*, vol. 33., no. 1. (2008) 1., 6.

66 Robert A. Kahn: The Headscarf as Threat: A Comparison of German and U.S. Legal Discourses. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 40. (2007) 417.

67 Şahin v. Turkey (application no. 44774/98., 2005. november 10-i döntés), 129-130. bek.

68 SAS v. France (application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet), 141-142., 153. bek.

69 Mario Vargas Llosa: *A látványcivilizáció*. Budapest, Európa, 2014. (Az idézett szöveg eredetileg 2003-ban jelent meg.)

70 Robert A. Kahn: Are Muslims the New Catholics? Europe's Headscarf Laws in Comparative Historical Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 21. (2011) 567.

a Dahlab-ügyben az a bíróság szerint a korlátozás mellett szóló szempont, miszerint a tanárok fejkendőviselése esetlegesen térítő hatású lehet a diákokra nézve, ami az állami semlegesség elvének megsértését jelenti (a bíróság annak ellenére elfogadta ezt, hogy a térítő szándéokra vagy tevékenységre semmilyen bizonyíték nem utalt). Ugyanakkor az is igaz, hogy a ruhaviselést korlátozó szabályok, bár a normaszövegekben általában kerülni igyekeznek az iszlám vallásra való bárminemű utalást az arc eltakarájának általános tilalmáról beszélve, nagyon egyértelműen az iszlám meghatározott válfajaival szembeni válasznak tekinthetők. A keresztény jelképekkel és ruhaviselési szokásokkal kapcsolatban eddig felmerült problémák jóval szűkebb körűek, de léteznek, és így a problémakör mégsem teljes egészében az iszlám európai megjelenésével függ össze.

Csak hogy az állami semlegesség nem jelenti az állam polgárainak megfosztását azon joguktól, hogy vallásukat szabad gyakorolják és képviseljék akár a közéletben vagy éppen közterületen is. A vallásokkal szemben az államnak kell semlegesnek lennie, nem pedig polgárainak. A liberális, a szabadságjogokat tisztelő nyugati társadalmaknak ez is fundamentális jellegzetessége. Azaz megszokott világunkat, keserves küzdelmek árán kivívott szabadságunkat akkor is csorbítjuk, ha tényleges szükségszerűség és kellő indok nélkül visszaveszünk a mások számára biztosított szabadság biztosításának szintjéből. Az emberi jogok eszméjével pedig alapvetően összeegyeztethetetlen az, hogy a jogvédelem szintjének csökkentése egy arányaiban elenyésző lélekszámú, sérülékeny kisebbséget (a tiltott ruhadarabokat viselni kívánó muszlim nőket) érint hátrányosan anélkül, hogy a többség kellően nyomós érvet hozna fel mellette.

A szegregáció elkerülése, a nemi egyenjogúság biztosítása

Az arcot takaró fejkendő elleni érv szerint az arc eltakarása a nyilvános, társadalmi érintkezésben növeli a társadalmi szegregációt és kizárja az integrálódást, egyben kifejezi a nyugati kultúra szabályainak elfogadására vonatkozó szándék hiányát.⁷¹ A burka viselése a szeparáció és a különbségek hangsúlyozását jelenti.⁷²

Ugyanakkor ha megtiltjuk a fejkendő viselését azon nőknek, akik ezt vallásuk parancsa szerint viselni kívánják, azok jó eséllyel kívül rekednek a társadalmi érintkezés legtöbb bevett formáján, így otthonukban maradnak, nem vállalnak munkát, nem járnak iskolába; teljesen elszigetelődnek a többségi társadalomtól. Másfelől ha lemondanak vallásuk előírásainak betartásáról, és megkísérelnek beilleszkedni a többség által elfogadott szabályok szerinti világba, úgy a többséget is megfosztjuk attól, hogy találkozzon más olyan kultúrákkal, világnézeti felfogásokkal, amelyek ismerete növelheti a plurális társadalmak erejét, beágyazottságát, hogy beszélgetések, viták folyhassanak egy sor igen fontos kérdéstről, ideértve elsősorban a nyugati civilizáció mibenlétét, a vallások társadalmi szerepét, az emberek és társadalmi csoportok egyenjogúságát

71 Howard: i. m. (23. lj.), 32.

72 Uo., 33.

stb.⁷³ A „mássággal” való találkozás növeli a toleranciát, a szabadságjogok tiszteletét, és saját magunk mélyebb megismeréséhez is hozzájárul. A ruhaviselés tilalma ennek lehetőségeit csökkenti.

A nemi egyenjogúság (*gender equality*) biztosítása mint érv e kérdésben legalábbis kétélű fegyver. A strasbourgi bíróság az S.A.S.-ügyig végig elfogadta az érintett államok azon érvelését, miszerint az arcot takaró fejkendő viselése a nemek közötti egyenjogúságot sérti. Ez a felfogás azon előfeltevésen alapul, hogy a ruhadarab viselésére férfi családtagjaik kényszerítik a muzulmán nőket. Ezzel ellentétben azonban ők minden hasonló ügyben úgy nyilatkoztak, hogy szabad akaratukból, vallásuk előírásainak önkéntes követése céljából viselnek burkát vagy más hasonló fejkendőt. A jogi eljárások szabályai szerint ellentétes bizonyíték felmerülése hiányában nem lehet kétségbe vonni ezen nyilatkozat valóságát, és ilyen bizonyíték ezekben az ügyekben nem merült fel.⁷⁴ Azaz amikor a bíróság – ideértve az állami és a strasbourgi bírói fórumokat is – akaratuk ellenére védte meg az ügyekben félként szereplő nők egyenjogúságát, azzal éppen az ő saját akaratukkal ment szembe, és paternalista gyámságot gyakorolt felettük. Az állam ilyen kéretlen segítségnyújtása a nők számára maga löki abba a csapdába az érintetteket, amelynek elkerülésében segíteni próbál nekik: a nemi egyenjogúság védelme a nőket akaratuk ellenére kiszolgáltatott, segítségre, gyámságra szoruló áldozatként tekinti, akik alkalmatlanok saját jogaik megővésére vagy gyakorlására.⁷⁵

Az S.A.S. v. France-ügy volt az első, ahol az Emberi Jogok Európai Bírósága elvetette az állam érvelését, és megállapította, hogy a *gender equality* nem hozható fel érvként akkor, ha a vitatott gyakorlatot maguk a nők védik meg (119. bek.). Természetesen könnyen elképzelhető, hogy vannak muzulmán nők Európában, akik akaratuk ellenére, családjuk által kényszerítve viselik a ruhadarabot, de az emberi jogok védelmi rendszere nemigen tud mit kezdeni azon esetekkel, amikor az érintett nem kívánja gyakorolni az őt megillető emberi jogokat, nem veszi igénybe az állami-jogi intézményrendszert, védelmet kérve. Ezenfelül az ilyen esetek léte sem indokolhatja az általános és teljes tiltást, mert ezzel olyanok jogai is sérülnek, akik kényszertől mentesen hozták meg a döntést a ruházat viseléséről.

73 Claire Ovey – Robin White: *Jacobs and White: European Convention on Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2006. (4. kiad.) 310.

74 A Franciaországban élő, a kérdésben érintett, fejkendőt viselő nők véleményéről lásd: *Unveiling the Truth. Why 32 Muslim Women Wear the Full-Face Veil in France*. New York–Budapest–London, Open Society Foundations, 2011, www.opensocietyfoundations.org/reports/unveiling-truth-why-32-muslim-women-wear-full-face-veil-france

75 Lynn Roseberry: *Religion, Ethnicity and Gender in the Danish Headscarf Debate*. In: Dagmar Schiek – Victoria Chege (eds.): *European Union Non-Discrimination Law. Comparative Perspectives on Multidimensional Equality Law*. London–New York, Routledge–Cavendish, 2008. 341.

Az egyéni autonómia és a szólásszabadság kérdése

A legfőbb gond az arcot takaró ruházat viselésének megtiltásával az, hogy kellő indok és nyomós szükség nélkül korlátozza az egyéni autonómiát, a vallás szabad gyakorlását, valamint a magánélethez való jogot is. A ruhaviselés egyfajta sajátos véleménynyilvánítás,⁷⁶ hasonló a többi, nem verbális, jelképek útján való kommunikációhoz, legyen az egy égő kereszt,⁷⁷ egy ötágú vörös csillag,⁷⁸ a zászlóégetés⁷⁹ vagy egy békejel.⁸⁰ Ezek, hasonlóan a szavak útján zajló kommunikációhoz, bizonyos feltételekkel korlátozhatók. A strasbourgi bíróság a fejkendős ügyeket soha nem a szólásszabadság szempontjából vizsgálta, hanem a 9. cikk szerinti vallásszabadság kérdéseként tekintett rájuk, ami nem feltétlenül ésszerűtlen; ugyanakkor nehezen indokolható, hogy míg a 10. cikk (a szólásszabadság) tekintetében a bíróság kiindulópontja a mások számára zavaró, sokkoló, felháborító vélemények védelme,⁸¹ addig a 9. cikk alá tartozó jogok gyakorlása ennél jóval szűkebb körben védett, még akkor is, ha kétségtelenül van expreiszív elemük, mint a ruhaviselés esetében. Azaz: az S.A.S.-ügy indokolása értelmében a vallási alapú ruhaviselés – és így az ilyen módon megvalósított önkifejezés – joga korlátozható, ha az „együttélés” többség által követett gyakorlatával ütközik. De egy ilyen megalapozottságú korlátozás a szólásszabadság területén elképzelhetetlen lenne a strasbourgi bíróság kiérlelt gyakorlatának ismeretében. A tilalom jóváhagyásakor azonban a bíróság nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy a vallásszabadság gyakorlásán túl a ruhaviselés véleménynyilvánítást is megvalósít; ilyen módon saját, a 10. cikkel kapcsolatban kialakult gyakorlatával szemben sem konzekvens.

A fejkendős ügyeket áttekintve olyan érzésünk is lehet, hogy az európai szintű emberi jogvédelem nemigen tud mit kezdeni a vallásosság erőteljes, az európai társadalomtól idegen megnyilvánulási formáival. Mintha nem férne össze a liberális, emberi jogokat tisztelő gondolkodásmóddal az, hogy a vallás követéséből eredő kötelezettség teljesítése lehet szabad választás eredménye. A vallási alapú *kötelezettségre* való hivatkozásból nehéz emberi jogi érveket építeni egy *jog* elismerése érdekében.⁸² A belga alkotmánybíróság fent említett, a teljes tiltást jóváhagyó döntése is konfúz akkor, amikor az egyéniesítést szinte rá kívánja kényszeríteni a társadalom muzulmán tagjaira is, akiktől ez a fajta európai felfogás ugyan idegen, de amikor az individuum jogainak széles körű elismerésén alapuló emberi jogi védelmi rendszert kívánják igénybe venni, az számukra nem nyílik meg, és így lényegében e vonatkozásban nem tölti be funkcióját. Nehéz így az egyén tisztelete mellett érvelni, azaz szokásos emberi jogi érvrendszert alkalmazni akkor, amikor valójában az államok részéről megnyilvánuló paternalizmussal van dolgunk.

76 Danchin: i. m. (65. lj.), 9.

77 Virginia v. Black, 538 U.S. 343 (2003).

78 Vajnai v. Hungary, application no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet.

79 Texas v. Johnson, 491 U.S. 397 (1989).

80 Spence v. Washington, 418 U.S. 405 (1974).

81 Handyside v. the United Kingdom, application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

82 Cumper – Lewis: i. m. (29. lj.), 615-616.

Következtetés

Az emberi jogok rendszere alapvetően szekuláris, az egyén jogait a többséggel, a társadalmi gyakorlatokkal, a történelmi hagyományokkal szemben is igyekszik megvédeni, de a fejkendős ügyekben nem tűnik úgy, mintha a strasbourgi testület vagy az állami, egyébként az emberi jogokat tisztelő hatóságok és bíróságok meg kívánnák védeni a vallásossághoz való jogot a többséggel és a korlátozó hagyományokkal szemben is. A vallás gyakorlását a ruha- és jelképviselés tekintetében a magánszférába kívánják visszaszorítani, ami megfelel a szekularizmus elvének, de nem fogadható el a vallásszabadság mint emberi jog védelme szempontjából. A vallásszabadság azon jog, amelynek kivívásáért a legtöbb emberi vér folyt el, és amelynek teljes elismerését megelőzően, szinte a közelmúltig öldöklő harcok folytak az európai államok területén is. Ha az új kihívástól megrettenve e jogot indokolatlan esetekben is csorbítjuk, azzal nem megőrizzük, hanem egyszerre tagadjuk meg Európa történelmi hagyományait és az emberi jogok védelmének bő fél évszázados vívmányait is.

Lehet, hogy őszintébb lenne bevallania az ilyen kérdésekben döntéshozatali lehetőséggel bírónak, hogy a korlátozásokat nem mások jogainak védelme vagy a *gender equality*-hoz, esetleg a *living together*-höz hasonló elvont elvek védelme, hanem az iszlám európai térhódításától való félelem indokolja. Közvetve ez is kiolvasható a strasbourgi döntésekből. Ezt elfogadva viszont jelentősen módosítani kellene az emberi jogok védelmének eddigi dogmatikai rendjét és rendszerét, de ez legalább egy ésszerű, vitára bocsátható felvetés lenne, amelyet nem terhelne az általunk is megvilágított súlyos belső ellentmondás. Azon identitászavar pedig, amely abból fakad, hogy egyszerre szeretnénk fenntartani az emberi jogok védelmének korábbi sémáit és megtiltani embereknek, hogy akaratuk szerint öltözködjenek, éppen azon szélsőséges törekvéseknek kedvezhet, amelyeket a fejkendőkre adott tökéletlen reakció is elfojtani szeretne.